

Deterritorialisaaion universaalihistoria

Deleuzen ja Guattarin historianfilosofia

Kevät 2009

Sisällys

<u>Deterritorialisaaion universaalihistoria.....</u>	<u>1</u>
<u>Deleuzen ja Guattarin historianfilosofia.....</u>	<u>1</u>
<u>1. Johdanto.....</u>	<u>1</u>
<u>2. Johdatus universaalihistoriaan.....</u>	<u>2</u>
<u>3. Deterritorialisaaion käsite.....</u>	<u>4</u>
<u>4. Sovelluksia.....</u>	<u>6</u>
<u>4.1 Luonnontieteet .....</u>	<u>7</u>
<u>4.2 Yhteiskuntahistoria.....</u>	<u>10</u>
<u>4.3 1900-luvun historia.....</u>	<u>12</u>

1. Johdanto

13,7 miljardia vuotta sitten alkuräjähdyksen levitti auki energian ja aineen laajenevan epäjärjestyksen, josta vähitellen syntyi järjestystä: hiukkasia, atomeja, molekyyliä, tähtiä, planeettoja ja galakseja (Christian 2005, 22–45). Luther puolestaan irrotti kristinuskon katolisen kirkon auktoriteetista, mutta kiinnitti sen Raamatun tekstiin. Myös kapitalismi on irrottanut ja kiinnittänyt 500-vuotisen kehityksensä aikana: se on vapauttanut ihmiset perinteisistä yhteisöistä, sukihierarkioista ja kirkoista, mutta samalla kiinnittänyt vapauttamansa väen rahan virtaan ja uusiin tuotantovälineisiin.

Maaailmanhistoriassa tämä irrottamisen ja kiinnittämisen, purkamisen ja takaisin kytkemisen, epäjärjestyksen ja järjestyksen dynamiikan voi nähdä toistuvan erilaisilla tasoilla. Sama ilmiö voidaan löytää fysiikasta ja geologiasta biologiaan ja psykologiaan, poliittisesta historiasta sosiologiaan, taloustieteestä antropologiaan, kirjallisuudesta kuvataiteisiin, ja niin edelleen. Jos seurataan Gilles Deleuzea ja Félix Guattaria nimeämällä purkava tai epäjärjestyttä lisäävä liike *detrterritorialisaatioksi* ja takaisin kytkävä tai järjestystä lisäävä liike *reterritorialisaatioksi*, niin on mahdollista hahmottaa karkea yhteenveto tämän mekanismin toiminnasta historiassa. Sujuvamman nimen puuttuessa tätä historianfilosofista kertomusta voitaisiin kutsua ”detrterritorialisaation universaalihistoriaksi”.

Tietääkseni Deleuze ja Guattari eivät esitä tällaista universaalihistoriaa niin yhtenäisessä muodossa kuin se tässä tekstissä luonnostellaan: heidän työnsä on täynnä epäjatkuvuuksia, siirtymiä ja variaatioita. He kuitenkin esittävät

- 1) *yhteiskunnallisen* universaalihistorian (Deleuze & Guattari 2007, 155–302),
- 2) historian yleisen toimintalogiikan (useissa teksteissä), sekä
- 3) antavat luonnonfilosofisia esimerkkejä detrterritorialisaation prosesseista historiassa (Deleuze & Guattari 2004).

Kun lisäksi otetaan huomioon Deleuzen ja Guattarin luonnontieteisiin, erityisesti

kompleksisuus- ja kaaosteoriaan pohjaava viitekehys (DeLanda 2005) ja heidän ajatteluaan hyödyntävä historiantutkimus (DeLanda 2000), niin yleisen deleuzeguattarilaisen universaalihistorian hahmottelulla on tukeva tausta.

Kokonaisen universaalihistorian auki kirjoittaminen vastaisi varmaankin Hegelin *Hengen fenomenologian* tasoista urakkaa. Siksi tyydyn lähestymään Deleuzen ja Guattarin historianfilosofiaa kolmen yleistason esimerkkikentän kautta. Aloitan muutamalla esimerkillä luonnontieteistä, jotta ero tässä käsitellyn historianfilosofian ja saksalaisen idealismin ihmiskeskeisen universaalihistorian välillä piirtyy selkeästi esiin. Toiset esimerkit ovat peräisin Deleuzen ja Guattarin *Anti-Oidipuksesta*. Se käsittelee yhteiskunnallisen organisoitumisen muotoja primitiivisistä heimoista aina moderniin kapitalismiin asti. Kolmas esimerkki kokeilee lyhyesti, auttaako Deleuzen ja Guattarin historianfilosofia myös 1900-luvun historian hahmottamisessa. Tekstin väite on, että esimerkit on mahdollista yhdistää mielekkäästi tässä kuvatun historianfilosofisen logiikan avulla.

Esimerkit siis lähtevät yleisestä ja kaukaisesta (luonnontiede) ja etenevät yhteiskuntahistorian kautta lähelle nykyaikaa. Ennen esimerkkejä täytyy kuitenkin määritellä universaalihistorian ja deterritorialisaation käsitteet sekä esitellä viimeaikaista keskustelua makrohistoriasta.

2. Johdatus universaalihistoriaan

Maaailmanhistoriassa meitä voivat kiinnostaa vain sellaiset kansat, jotka muodostavat valtion. Sillä täytyy ymmärtää, että tämä jälkimmäinen tarkoittaa *Vapauden*, so. absoluuttisen viimeisen päämäärän realisoitumista, ja että se on olemassa vain itsensä tähden. Täytyy lisäksi ymmärtää, että kaikki arvokas, mikä ihmisessä on – henkinen todellisuus – on hänessä vain valtion kautta. (Hegel 2004, 39.)

Universaalihistoria tarkoittaa historiankäsitystä, joka antaa historian yksittäisille tapahtumille yhteisen merkityksen: universaalihistoriassa koko ihmiskunnan historia käsitetään ykseydeksi (Korkman 1998, 12). Esimerkkejä tällaisesta suurista kertomuksista ovat antaneet Augustinus, Smith, Kant, Hegel, Comte ja Marx. Korkmanin mukaan erilaisia universaalihistorioita yhdistää kolme piirrettä. Ensiksi kulttuurilla on niissä

universaali eli jokaista ihmislajin jäsentä koskeva päämäärä, kuten valtio on Hegelin sitaatissa yllä. Toiseksi ne sisältävät jonkinlaisen käsityksen historian logiikasta ja sitä eteenpäin vievistä voimista. Esimerkiksi Comtella historiaa ohjaa inhimillisen tiedonmuodostuksen prosessi, joka etenee metafyyssisen ja teologisen vaiheen kautta positivismiin. Kolmanneksi universaalihistoriat asettavat universaalien päämäärän toteuttamisen ihmisen tehtäväksi, kuten marxilaisuus tekee kommunismille. (Mts. 13.)

Viimeistään postmodernin kritiikin jälkeen universaalihistorioihin on suhtauduttu erittäin kriittisesti, jos ajatusta on ylipäänsä vaivauduttu ottamaan vakavasti. Lyotardin ja muiden postmodernien teoreetikkojen luomilla käsitteillä on juhlittu ”metakertomusten kuolemaa” ja ”kielipeliin moneutta”. Korkman kirjoittaa filosofian historian tutkimuksesta: ”Useimmat tuntuvat ajattelevan, ettei yhtä kaiken kattavaa historiaa ole, on vain lähteiden joukosta erilaisin menetelmin poimittuja erilaisia tapahtumia, ratkaisuja, ajatuksia ja ajattelijoita.” (Mts. 14.)

1900-luvun jälkipuolella vararikon kokivat universaalihistorioiden lisäksi suuret filosofiset systeemit. Deleuzen mukaan tilanteesta on seurannut kaksi haittaa. Ensinnäkin vain paikallisten ja tarkkojen tapahtumasarjojen käsittelyä pidetään tärkeänä, ja suuret linjat unohdetaan kokonaan. Toiseksi suuremmat skaalat jätetään ”visionäärien epätöiden varaan” sen sijaan, että niiden tutkimus otettaisiin vakavasti. Deleuze itse kirjoittaa töistään ”avoimen systeemin rakentamisena”, rihmastojen muodostamisena ja karttojen piirtämisenä. (Deleuze 2005, 38.) Näin voidaan säilyttää ajatus universaalihistoriasta ja filosofisesta systeemistä ja samalla jättää pois joitakin postmodernia kritiikkiä ahdistavia piirteitä, kuten totalitaarisuus, hierarkkisuus, sulkeutuneisuus, transsendenssi, eskatologisuus ja utopistisuus.

Deleuze ei jäänyt ainoaksi historian ja systeemien postmodernista hajaannustilasta huolestuneeksi. San Diegon yliopiston historian professori David Christian alkoi vuonna 1989 opettaa kunnianhimoista kurssia nimeltä *Big History*, jonka tarkoituksena oli antaa poikkitieteellinen yleiskatsaus maailmankaikkeuden erilaisista kehitysvaiheista. Kurssi alkoi alkuräjähdyksestä ja päättyi ihmiskunnan tulevaisuutta koskeviin tutkimuksiin. Myöhemmin kurssin ohjelmaa on puolustettu teoreettisesti (Christian 1991), ja historiantutkimuksen sisällä on alettu puhua kokonaisesta big history -liikkeestä.¹

¹ Muita big history -liikkeeseen liittyviä nimiä ovat mm. John Mears ja Fred Spier (Christian 2005, 2-4). Liikkeen taustalla näkyy vahvasti myös Fernard Braudelin, William McNeillin ja Immanuel Wallersteinin kaltaisten historioitsijoiden työ (vrt. Braudelin käsite *la longue durée*, McNeillin näkemys ihmiskunnan ”verkottuneesta” historiasta ja Wallersteinin teoria maailmanjärjestelmästä). Braudelia, McNeillä, Wallersteinia, big historya sekä Deleuzea ja Guattaria yhdistää kaikkia ei-reduktiivinen, indeterministinen ja

Christian on myös julkaissut teoksen *Maps of Time. An Introduction to Big History* (Christian 2005), joka esittää maailmankaikkeuden tieteellisen universaalihistorian. Kirjan mukaan universaalihistoriaa yhdistävä mekanismi on emergentin kompleksisuuden jatkuva lisääntyminen uusien järjestyksen tasojen syntymisen myötä. Big history tutkii erilaisissa mittakaavoissa ilmeneviä ”hauraita järjestyksen muotoja” ja tapoja, jolla ne muuttuvat ja hajoavat (mts. 7).

Nyt olemme päässeet alkuun Deleuzen ja Guattarin universaalihistorian taustoittamisessa. Kyseisen historiankäsityksen konteksti on postmoderni hajaannus ja relativismi, ja sitä voidaan verrata yhtäältä perinteiseen ihmiskeskeiseen universaalihistoriaan ja toisaalta uuteen poikkitieteelliseen big history -liikkeeseen.

3. Deterritorialisaation käsite

[D]eterritorialisaation voimaa ja itsepintaisuutta voi arvioida vain sitä representoivien reterritoriaalisuustyyppien pohjalta; ne ovat toistensa kääntöpuolia. (Deleuze & Guattari 2007, 351.)

Yritys määritellä deterritorialisaation käsite törmää Deleuzen ja Guattarin siihen asentamaan ”ansaan”: deterritorialisaation hankala määriteltävyys on itse korkeamman tason esimerkki deterritorialisaatiosta. Toinen ansa on Deleuzen ja Guattarin kirjoitustyyli, joka itsessään toimii esimerkkinä deterritorialisoivasta prosessista. Ansat antavat esimakua siitä, miten monimutkaista ja pakenevaa deterritorialisaatio on.

Mille plateaux'n sanastossa Deleuze ja Guattari kuitenkin aloittavat käsitteen määrittelyn yksinkertaisesti: ”Deterritorialisaatio on liikettä, jolla territoriota lähdetään. Se on paon viivan toimintaa. Sitä on hyvin erilaisia tapauksia.” (Deleuze & Guattari 2004, 559.)

Yksinkertaistettuna *territorio* on maaperä, alue, järjestys tai systeemi.

Deterritorialisaatio on territoriota irtautumisen tai sen laajentamisen prosessi, ja *reterritorialisaatio* on territorioon kiinnittymistä tai uuden territorion muodostamista. De-

---

materialistinen käsitys historiasta. Käsitystä voi pitää vastakkaisena postmodernille historian tutkimukselle, joka korostaa diskursseja, tekstejä, ideologioita ja metaforia (vrt. DeLanda 2000, takakansi).

ja reterritorialisaation yhteys big history -liikkeen tarkastelemaan maailmankaikkeuden historiaan on helppo nähdä jo alustavasta määritelmästä. Esimerkiksi Christian (2005, 511) tiivistää maailmankaikkeuden historian kaunopuheisesti ”kaaoksen ja kompleksisuuden päättymättömäksi valssiksi”, mikä kuulostaa hyvinkin de- ja reterritorialisaation dynamiikan tanssilta.

Jatketaan määrittelyä. Deterritorialisaatio on rajoja irrottava ja niistä irtautuva prosessi, hajautumista ja hajoamista, pakenemista, olomuodon muuttumista, virtaamista ulos ja pois, dekontekstualisoitumista, liikkuvaa muokkautumista, irtautumista ja siirtymistä (vrt. Deleuze & Guattari 2004, 242–249). Yhdessä reterritorialisaation kanssa se tarkoittaa uuteen kontekstiin yhdistämistä ja kollaasin tekemistä. Keppi on deterritorialisoitu oksa, mutta reterritorialisoimalla keppi ihmisjoukon muodostamaan sotakoneeseen kepeistä voi tulla ase. Antropologiassa deterritorialisaatio tarkoittaa ilmiön irtaantumista alueellisesta maaperästä. Löytöretket deterritorialisoivat sivilisaatioita. Kopernikuksen myötä maa deterritorialisoitui liikkumattomasta keskipisteestä Maa-planeetaksi. Nykyään pakolais-, maahanmuuttaja- ja kulkurivirrat deterritorialisoivat nationalistisia valtioterritorioita; kvanttifysiikka ja supersäieteoria deterritorialisoivat käsityksiämme ajasta ja tilasta, ja dekonstruktiiviset kulttuurivirtaukset deterritorialisoivat merkityksiä.

Politiikan tutkija Pertti Lappalainen tavoittaa jotakin olennaista deterritorialisaatioprosessista puhuessaan muussa yhteydessä ”objektin totaalista vallankumouksesta”. Siinä ”objekti käännetään toisaalle sen alkuperäisistä päämääristä [deterritorialisaatio] ja kytketään se uuteen asiaan ja näin se määritellään uudelleen [reterritorialisaatio]” (Lappalainen 2002, 169). Objektit siis vaihtavat roolia ja muuttuvat toisiksi objekteiksi tullessaan kollaasin tai sommitelman osaksi. EU on deterritorialisoitujen valtioiden (reterritorialisoitu) sommitelma, teolliset palkkatyöläiset ovat deterritorialisoituja maaorjia jotka on reterritorialisoitu tehtaisiin, ja niin edelleen.

Jotta deterritorialisaation käsite ei voisi laajentua mitään tarkoittamattomaksi mahtisanaksi, yhteenvetona (vrt. Deleuze & Guattari 2004, 559–562) se voidaan määritellä näin:

1. Deterritorialisaatio tarkoittaa territoriosta (esimerkiksi jostakin alueelta, järjestyksestä tai tilasta) pakenevaa tai territoriota laajentavaa liikettä.
2. *Suhteellista deterritorialisaatiota* seuraa aina reterritorialisaatio eli rajojen

määrittäminen uudelleen kiinnittymällä territorioon (joka voi olla ennalta olemassa tai muotoutua vasta reterritorialisaation seurauksena).

3. *Absoluuttinen deterritorialisaatio* on deterritorialisaatiota ilman reterritorialisaatiota (esimerkiksi kosmologian mukaan maailmankaikkeus laajenee kiihtyvällä vauhdilla ja sen epäjärjestys lisääntyy jatkuvasti).
4. Reterritorialisaatio representoi deterritorialisaatiota; deterritorialisaatio on *tuotantoprosessi*, ja reterritorialisoimalla muodostettu uusi territorio on deterritorialisaatiprosessin *tuote*.
5. Deterritorialisaatio voidaan jakaa myös negatiiviseen ja positiiviseen. *Negatiivisessa deterritorialisaatiossa* reterritorialisaation rekyyli voittaa tai ”ylikoodaa” deterritorialisaation. *Positiivisessa deterritorialisaatiossa* deterritorialisoiva liike pakenee reterritorialisaatiota niin, että prosessista jää jonkinlainen ylijäämä.

Tämä riittää alustavaksi käsitykseksi deterritorialisaation mekanismista historiassa toimivana ”logiikkana” (vrt. Korkmanin toinen universaalihistorian kriteeri). Seuraavaksi tätä logiikkaa täytyy soveltaa historiallisiin tapahtumiin.

4. Sovelluksia

Deleuze ja Guattari esittävät *Anti-Oidipuksessa* teoksen julkaisuaikaan (1972) nähden aiheellisen kysymyksen: ”miten [- -] voisi löytää kylliksi viattomuutta universaalihistoriaan?” (Deleuze & Guattari 2007, 155.) Heidän vastauksensa rajoittuu kirjassa esitettyyn sosiaalihistoriaan:

Jälkikäteen koko historia voidaan siis ymmärtää [deterritorialisoivan] kapitalismin valossa, kunhan vain Marxin muotoilemia sääntöjä seurataan täsmällisesti: ensinnäkin universaalihistoria on kontingenssien historiaa, ei välttämättömyyden; se on erottelujen ja rajojen historiaa, ei

jatkuvuuden. [- -] Lyhyesti sanottuna universaalihistoria ei ole ainoastaan retroprospektiivistä: se on kontingenttia, ainutkertaista, ironista ja kriittistä. (Mts. 155–156.)

Kerrataan: jos klassisen universaalihistorian kolme ehtoa ovat 1) ihmiskunnan yhteinen päämäärä tai teleologia, 2) historiaa yhdistävä logiikka ja 3) ihmiselle annettu universaali tehtävä, niin sitaatin perusteella Deleuzen ja Guattarin historianfilosofia toteuttaa näistä vain toisen ehdon. Deleuze ja Guattari luonnostelevat historiaa yhdistävän universaalien toimintalogiikan, eli de- ja reterritorialisaation prosessin. Heidän ajattelunsa teleologisuus on kyseenalaista (ensimmäinen ehto), eikä se anna ihmiselle universaalia tehtävää (kolmas ehto).²

Deleuzen ja Guattarin mukaan ihmiskunnan historia voidaan siis jälkikäteen ymmärtää deterritorialisoivan kapitalismin valossa. Miksemme jatkaisi *Anti-Oidipuksen* esittämää analyysia ja väittäisi, että *koko maailmankaikkeuden historia* voidaan ymmärtää deterritorialisaation liikkeen valossa? Aloitetaan helpommin ymmärrettävillä esimerkeillä luonnontieteistä.

4.1 Luonnontieteet

Deleuzen ontologia on realistista ja prosessikeskeistä (DeLanda 2005, 4-5). Realismi tarkoittaa tässä näkemystä, jonka mukaan todellisuuden luonne on ihmismielestä riippumaton. Realistinen käsitys maailmasta hylkää postmodernia relativismia hallitsevan ihmiskeskeisyyden ja ottaa tieteen tulokset vakavasti sen sijaan, että tyytyisi vain arvostelemaan tai relativisoimaan niitä. Deleuzen ajattelussa realismi johtaa prosessiontologiaan, jossa dynaamiset prosessit (vrt. de/re/territorialisaatio) ovat ensisijaisia, ja ”valmiit” eli vakaat kappaleet ja rakenteet ovat vain tuotantoprosessiensa ohimeneviä tuloksia (vrt. reterritorialisoitu objekti). Koska pelkän de/re/territorialisaatiosanaston käyttäminen jää täysin abstraktille tasolle ja lähinnä vaikeuttaa ajattelua, esitän alla luonnontieteellisiä esimerkkejä prosesseista, joita käsitteillä voi ymmärtää.

² Ihmiselle asetettavasta tehtävästä: *Anti-Oidipusta* voidaan tosin pitää ensisijaisesti politiikan filosofiana (Deleuze 2005, 127), ja kirjan viimeinen luku asettaa skitsoanalyysin kehittämisen kapitalismissa elävien ihmisten vallankumoukselliseksi tehtäväksi, mutta tässäkin on kyse satunnaisuuksista, mahdollisuuksista ja poliittisista kamppailuista, eikä historiallisesta välttämättömyydestä.

Yksi esimerkki tulee kosmologiasta. Christian kirjoittaa *Maps of time* -kirjassaan tähtien ja galaksien muotoutumisesta:

Uusia muodostelmia nousee (*emerge*) äkillisesti, kun aiemmin itsenäiset entiteetit liikkuvat [painovoiman vaikutuksesta] uusiin, järjestyneempiin kuvioihin, jotka vapaan energian lisääntyneen läpivirtaus pitää koossa. Mutta kuten kaikki tällaiset rakenteet, ne pysyvät koossa vain vaikeasti, joten yksikään niistä ei ole ikuinen. Uusia kompleksisuuden tasoja luonnehtii siten tietynlainen hauraus ja varma romahtaminen ennemmin tai myöhemmin. Termodynamiikan toinen laki varmistaa, että kaikki kompleksiset entiteetit kuolevat ennen pitkää; mutta mitä yksinkertaisempi entiteetin rakenne on, sitä paremmat mahdollisuudet sillä on selviytyä. (Christian 2005, 45.)

Kosmologiassa on nähtävissä aiemmin määritelty de- ja reterritorialisaation dynamiikka. Painovoima reterritorialisoi avaruudessa ajalehtivia kappaleita yhteen. Tähdet, galaksit ja planeetat ovat tällaisten reterritorialisaatioiden tuotteita. Nämä uudet territoriot puolestaan deterritorialisoituvat ensinnäkin synnyttäessään uusia kompleksisuuden tasoja (esimerkiksi tähdet tuottavat kuollessaan monimutkaisempia kemikaaleja, jotka myöhemmin mahdollistavat muun muassa elämän syntymisen) ja toiseksi tuhoutuessaan, jolloin ne levittävät ympäristöönsä energiaa ja kemikaaleja. Yleistettynä:

Varhaisen maailmankaikkeuden – ja tähtien ja galaksien – historiaa voidaan pitkälti ajatella alkuräjähdyksen voiman ja painovoiman välisen kamppailun tuotteena: alkuräjähdys ajaa maailmankaikkeutta hajalle, ja painovoimalla on taipumus vetää maailmankaikkeutta takaisin kokoon. Näiden kahden voiman välillä vallitsee epävakaa tasapaino; laajentuminen voittaa suuremmilla ja painovoima pienemmillä mittakaavoilla (aina galaksiryppäisiin asti). (Christian 2005, 42.)

Toisin sanoen maailmankaikkeuden varhainen historia voidaan esittää deterritorialisaation (alkuräjähdyksen voima) ja reterritorialisaation (painovoima) välisenä dynamiikkana, jota absoluuttinen deterritorialisaatio eli maailmankaikkeuden kiihtyvä laajeneminen hallitsee suuremmilla mittakaavoilla.

Seuraavat esimerkit tulevat *Anti-Oidipuksen* seuraajasta *Mille plateaux'ista*. Kirja antaa suoraan useita esimerkkejä kemiasta, fysiikasta, geologiasta, biologiasta, ekologiasta ja matematiikasta. Esimerkiksi kolmas luku kehittää Louis Hjelmslevin semiotiikkaa

geologisen termistön avulla, ja luvun taustalla on muun muassa laattatektoniikan näkemys Maasta deterritorialisoivana koneistona, joka siirtelee mannerlaattoja (Deleuze & Guattari 2004, 45). Virusten siirtyminen laajasta toiseen muodostaa eläinten välille deterritorialisoivan rihmaston (mts. 11). Nisäkkäiden evoluution myötä käpälä deterritorialisoituu ihmiskädeksi, joka puolestaan deterritorialisoituu työkalujen avulla, puhumisen mahdollistavat huulet deterritorialisoivat suun, ja niin edelleen (mts. 68–69).

Esitellyt esimerkit saattavat vaikuttaa epämääräisiltä tai metaforisilta, ja vähintäänkin ne jäävät tässä pinnallisiksi. Mielestäni ne riittävät osoittamaan kaksi asiaa: että de- ja reterritorialisaatioprosesseja löytyy eri tieteistä ja eri mittakaavoista, ja että esimerkeissä korostuu uusien tasojen syntyminen eli emergenssi. Deleuze ja Guattari tiivistävät historianfilosofiansa ytimen eräässä vuoden 1968 tapahtumia käsittelevässä lehtiartikkelissa:

Historiallisissa ilmiöissä [--] on aina tietty osuus tapahtumaa, jota ei voida redusoida yhteiskunnallisiin määreisiin tai syy- ja seuraussarjoihin. Historioitsijat eivät oikein pidä tästä aspektista: he rakentavat kausaliteetteja jälkikäteen. Mutta tapahtuma itse irrottautuu tai rikkoo välinsä kausaliteettien kanssa; se on risteys, poikkeama suhteessa lakeihin, epävakaa tila, joka avaa uuden mahdollisuuksien kentän. (Deleuze 2005, 43.)

Deleuze ja Guattari lähestyvät luonnontiedettä useimmiten erilaisten systeemiteorioiden ja niiden johdannaisten – ekologian, kybernetiikan, kaaosteorian, kompleksisuusteorian ja epälineaarisen matematiikan – kautta. ”Tapahtuman” käsite on lähellä kompleksisuusteorian emergenssin käsitettä.³ Tapahtumaa, jossa systeemi ”avaa uuden mahdollisuuksien kentän” muuttumalla äkillisesti ja yllättävästi, voidaan kuvata myös fysiikan käsitteellä ”faasimuutos” (engl. *phase transition*). Karkeasti määriteltynä faasimuutokset ovat epäjatkovuuksia aineen käyttäytymisessä: esimerkiksi liukeneminen, sulaminen, höyrystyminen ja tiivistyminen ovat faasimuutoksia. Ainetta hajauttavat ja purkavat faasimuutokset voidaan tulkita deterritorialisoitumiseksi, ja niistä syntyvät uudet tasot ovat uusia reterritorialisuustyyppisiä.

Deleuzea ja Guattaria 1000-luvun historian tutkimukseen soveltavassa kirjassaan A

³ Emergenssin ohella Deleuzen ja Guattarin kannalta relevantteja kaaos- ja kompleksisuusteorian käsitteitä ovat esimerkiksi bifurkaatio, epälineaarisuus, epästabiilius, itseorganisointuminen, kytkös, mahdollisuuksien avaruus, monimuotoisuus, palaute, polkuriippuvuus ja yhteisevoluutio. Heidän ajattelunsa ei kuitenkaan palaudu näihin käsitteisiin ja teorioihin: jos se palautuisi, niin miksi he näkisivät niin paljon vaivaa uusien käsitteiden luomisessa.

Thousand Years of Nonlinear History DeLanda summaa oman ontologiansa:

[T]odellisuus on yksi materia-energia, joka läpikäy erilaisia faasimuutoksia ja jonka jokainen uusi taso rikastaa seuraavan sukupolven uusien rakenteiden ja prosessien rakentamiseen käytettävissä olevaa epälineaarisen dynamiikan ja epälineaaristen yhdistelmien varastoa. (DeLanda 2000, 21.)

Sitaatti tiivistää Deleuzen ja Guattarin ontologian luonnontieteen näkökulmasta, unohtamatta de/re/territorialisaation prosessia.

4.2 Yhteiskuntahistoria

Siirrytään yhteiskuntatieteisiin. *Anti-Oidipuksen* kolmannessa luvussa Deleuze ja Guattari esittävät antropologisen, psykoanalyttisen, taloustieteellisen ja filosofisen aineiston perusteella yhteiskunnan ristiriitaisen kasvun, kiinnittymisen ja hajaantumisen luonnonhistorian. Toisin sanoen kyseessä on sosiaalisen de- ja reterritorialisaation universaalihistoria.

Deleuze ja Guattari jakavat yhteiskuntahistorian kolmeen systeemiin: ”villiin” territoriaaliseen koneeseen, ”barbaariseen” despoottiseen koneeseen ja ”sivistyneeseen” kapitalistiseen koneeseen.⁴ ”Kone” ei tässä ole metafora, vaan viittaa sosiaalisia virtauksia ottaviin, ketjuja irrottaviin ja osia jakaviin muodostelmiin (Deleuze & Guattari 2007, 157). Itse jaottelu on suhteellisen selkeä. Territoriaalinen viittaa ”primitiiviseen” yhteiskuntamuotoon, joka on sidottu maaperään, järjestäytyy heimoihin ja ”koodaa” sosiaalisia haluja. Despoottinen tarkoittaa imperiaalista valtiomuodostelmaa, joka ”ylikoodaa” haluja. Kapitalismin Deleuze ja Guattari ymmärtävät moderniksi yhteiskuntajärjestelmäksi, joka ”dekodee” haluja ja korvaa yhteiskunnalliset koodit joustavalla aksiomatiikalla. (Mts. 156–170.) Omaperäistä tässä universaalihistoriassa on kapitalismin nostaminen sosiaalisen elämän deterritorialisoivaksi rajaksi, joka ”vainoo” kaikkia muita yhteiskuntajärjestelmiä.

Kapitalismi pistää koko sosiaalisen kentän liikkeeseen. Se hajottaa kaiken vanhan ja

⁴ Jaottelu myös jatkaa *Anti-Oidipuksen* läpäisevää Lacan-kommentaaria. Kolmijako vastaa Lacanin rakenteellista kolminaisuutta: territoriaalinen kone on reaalin, despoottinen kone on symbolinen ja kapitalistinen kone on imaginaarinen sfääri. Psykoanalyysin näkökulmasta tässä genealogiassa halun latenssivaihe sijoitetaan symbolisen ja halun realisoituminen imaginaarisen alueelle. (Buchanan 2008, 89.) *Ontologisesti* Deleuzella ja Guattarilla on kuitenkin vain yksi kategoria, nimittäin reaalin.

pyhän sekä vapauttaa sosiaalisten halujen virrat – esimerkiksi tuhoamalla haluja kiinnipitävät instituutiot (maaorjuuden, monarkian, kirkon ja kansallisvaltion) ja irrottamalla ihmiset ja kulttuurit synnyinalueistaan (globalisaatio). Halujen täydellinen vapauttaminen kuitenkin uhkaa kapitalismia itseään, ja siksi kapitalismi jatkuvasti vastustaa omaa vapauttavaa liikettään, joka työntää järjestelmää sen rajoja kohti. Kapitalismi purkaa itsensä rajat, mutta asettaa ne aina uudelleen eri tasolla. Tämä on yksi kirjan pääväitteistä: kapitalismi on skitsofreenista. Skitsofreeninen kapitalismi ”panelee liikkeelle dekodattuja ja deterritorialisoituja virtoja” (mts. 295) ja on jatkuvassa ristiriidassa itsensä kanssa. Se yhtä aikaa vapauttaa ja vangitsee, hajottaa ja rakentaa, keskittää ja hajauttaa. Se deterritorialisoi (esimerkiksi vapauttaa työvoiman feodaalisista orjuussuhteista) ja reterritorialisoi (esimerkiksi sitoo työvoiman palkkatyöhön ja uusiin tuotantovälineisiin). Kapitalismi deterritorialisoi, mutta koska kapitalismi systeeminä kavahtaa omaa rajaansa, niin sen deterritorialisaatiolla on paha taipumus rekyyliin. Kapitalismin tapauksessa rekyyli tarkoittaa muun muassa halujen reterritorialisoimista hierarkioihin eli ”oidipaalisiin muodostelmiin”: isän komentamaan ydinperheeseen, pomon käskemään tehtaaseen, opettajan ohjaamaan kouluun, jne. Lisäksi kapitalismilla on vieläkin synkempi reterritorialisoitumistapa: aksiomaattinen kontrollisysteemi, joka kykenee ottamaan vastarinnan kiinni lisäämällä sen aina uudeksi järjestelmää tukevaksi aksiomaksi. (Mts. 155, 276–279, 286–288.)

Kapitalismin kriittinen analyysi on Deleuzelle ja Guattarille tärkeää, koska heille kapitalismista nouseva skitsofrenia on kaikkien yhteiskuntien *absoluuttinen raja*, kun taas kapitalismi itse on kaikkien yhteiskuntien *suhteellinen raja* (mts. 295–296.) Yritän seuraavaksi avata tätä jaottelua lyhyesti.

Termodynamiikan toisen pääsäännön mukaan epäjärjestyksen määrä (entropia) aina kasvaa suljetussa systeemissä (Christian 2005, 507). Eräässä mielessä kapitalismin deterritorialisoiva toiminta onkin vain tämän säännön ilmentymä. Elämä – kuten fyysiset prosessit tähtien muodostumisesta geologisiin kerrostumiin – kuluttaa energiaa kasvaakseen ja levittäytyäkseen. Kapitalismin kuluttamat valtavat energiavirrat johtavat valtavaan deterritorialisaatioliikkeeseen, joka tempaa niin ihmiset ja kulttuurit kuin tavarat ja jopa Maan ilmaston purkavaan pyörteeseensä (puhumattakaan ydinaseista, jotka ovat voimakkaimpia kapitalismin kehittämiä deterritorialisaation välineitä). Tämä kapitalismin synnyttämä skitsofreeninen prosessi on eräässä mielessä *yhteiskunnallisen historian loppu* (vrt. Deleuze & Guattari 2007, 170). Historian lopussa ei ole kyse

metafysiikasta tai teleologisesta välttämättömyydestä, vaan asia on hyvin konkreettinen: kapitalismin, ilmastonmuutoksen ja ydinaseiden tuottaman bruttaalin deterritorialisaation jälkeen inhimillisen historian on hyvin vaikea jatkaa. – Tätä ei tietenkään ole vielä ratkaistu kokonaan: tulevaisuus riippuu sattumista ja omasta toiminnastamme.

Nyt ehkä voidaan ymmärtää, miksi kapitalismi on vainonnut aikaisempia yhteiskuntajärjestelmiä ”kammottavana painajaisena” (mts. 156). Kapitalismi on deterritorialisaation ilmentymä, joka tuhoaa muut sosiaaliset muodostelmat ja sulauttaa ne itseensä (tämän vuoksi kapitalismi on kaikkien yhteiskuntien suhteellinen raja). Lopulta kapitalismi tuottaa skitsofreenisen prosessin, jonka kautta koko inhimillinen historia uhkaa deterritorialisoitua olemattomiin (kaikkien yhteiskuntien absoluuttinen raja).

Kaikki tämä on seurausta universaalihistoriaa ohjaavasta de- ja reterritorialisaation prosessista.

4.3 1900-luvun historia

Luonnontieteen ja ihmiskunnan historian valtavien mittakaavojen jälkeen voi olla hyödyllistä tarkentaa katse vielä yhteen läheiseen ja ehkä intuitiivisempaan esimerkkiin, nimittäin 1900-luvun historiaan. Ihmiselämän mittakaavassa tarkasteltuna deterritorialisaatio on kiihtynyt huimasti viimeisen sadan vuoden aikana kaikilla elämän alueilla. Esimerkiksi maalaustaide on irrotettu esittämästä kohdetta ja kiinnitetty siihen itseensä (Picasso ja Duchamp olivat isoja deterritorialisoijia; kubismi, dada, abstrakti taide, postmodernismi). Musiikissa Schönberg deterritorialisoi musiikin tonaalisesta sävelasteikosta. Samalla runous deterritorialisoitui mitoista ja loppusoinnuista. Länsimainen ihminen on vähitellen irrotettu uskonnosta, kansakunnasta, kylästä ja pienyhteisöstä. Sukupolvet hajaantuvat, yksilöt eristetään yhteisöistään ja yhteisö deterritorialisoidaan sitä joskus reterritorialisoineesta solidaarisuudesta. Postmodernissa deterritorialisoidumme historiasta ja lopulta virtuaalidellisuuden myötä myös ruumiistamme. Todellisuus irrottautuu sisällöistä ja viitepisteistä. Ihmisyydenkin deterritorialisoituu geeniteknologian kehityksen myötä. Historia pirstaloituu merkityksettömäksi, ja sopeuttava, joustavoittava, prekarisoiva ja kaikin mahdollisin tavoin deterritorialisoiva talous repii ihmisiä sosiaalisista siteistään, taustoistaan ja omista haluistaan. Identiteetit deterritorialisoituvat ja niitä reterritorialisoidaan uusiksi yhä

lyhyemmissä suhteissa. (Vrt. Relander 2004, 20–22.)

Erityisesti deterritorialisaation kourissa on 1970-luvulta alkanut työelämän muutos: yhteiskunnan postfordistuminen, uusi työ ja prekarisaatio. Böhm & Fernández sanovat sen suoraan Moskovan prekariaattia käsittelevässä kirjoituksessaan: ”Monet rajat, jotka ennen pitivät meitä paikoillaan, ovat liudentuneet: vanhat rajat ovat kadonneet ja uusia ollaan pystyttämässä – de- ja reterritorialisaatio.” (Böhm & Fernández 2006.)

2000-luvulle siirryttäessä deterritorialisaatio on hämärtänyt jopa tulevaisuuden: monien ihmisten on mahdotonta suunnitella omaa elämäänsä seuraavaa viikkoa pidemmälle, taloustieteilijät eivät osaa ennustaa finanssikriisiä, luonnontieteissä puhutaan kaaosteoriasta ja kompleksisuusteoriasta, ilmastonmuutoksen vaikutuksista kiistellään, ja elämää varjostaa ekologisen tuhon horisontti.

5. Suuntaviivoja

Tekstissä hahmoteltu luonnos maailmankaikkeuden universaalihistoriasta saattaa näyttää postmodernin kritiikin kerran jo tuhoamalta yritykseltä totalisoida historia yhden logiikan ja kulkusuunnan alle. Toisaalta väite deterritorialisaatiosta koko historiaa hallitsevana logiikkana voi Deleuzen ja Guattarin tutkijoiden näkökulmasta vaikuttaa yritykseltä ottaa heidän ajattelunsa haltuun yhden mestarikäsitteen voimalla.

Vastatakseen kritiikkeihin kannattaa palata Hegeliin. Dialektiikka ei Hegelillä hallitse kaikkea, vaan kolminaiset ”ikään kuin dialektiset” muodostelmat hallitsevat. Sellaisia hänen kirjoituksistaan on väitetty löytyvän tuhansia. Dialektiikka onkin vain massiivinen nimi kaikille Hegelissä kuhiseville triadeille. Niin myös de/re/territorialisaatio on vain massiivinen nimi Deleuzen ja Guattarin teksteissä parveileville prosesseille, käsitteille ja niiden loputtomille muunnelmille. Jos lukijalta ei oleteta tieteellistä ja filosofista sivistystä, jonka hankkiminen vaatii vuosikausien työn, niin tarvitaan jonkinlainen massiivinen nimi, joka kytkee hajanaiset mikroprosessit yhteen. Deterritorialisaatio sopii tällaiseksi nimeksi.

Mitä historianfilosofialla sitten voi tehdä? Jos jätetään sen poliittinen masinointi toiseen tekstiin, niin mielestäni Deleuzen ja Guattarin universaalihistorian voi tulkita kahdella tavalla. Sen voi nähdä havaittujen ja oletettujen todellisuuden tendenssien

pohjalta rakennettuna kehikkona, joka järjestelemällä uudelleen tähänastista tietoa kertoo tieteeseen perustuvan tarinan tapahtumien kulusta, historian logiikasta ja todennäköisistä tulevaisuuden suunnista. Näin deterritorialisaation universaalihistoria olisi eräänlainen big history -liikkeen filosofinen muoto. Christianin sanoin: universaalihistorian tavoitteena on kertoa ”moderni luomiskertomus”. Kertomus perustuu tieteeseen ja pyrkii johdonmukaisuuteen, mutta se on silti ”vain” tietystä näkökulmasta rakennettu kertomus. Tulkintaa perustelee *Anti-Oidipuksen* aiemmin lainattu kohta, jossa Deleuze ja Guattari korostavat universaalihistorian olevan paitsi retroperspektiivistä, myös ”kontingenttia, ainutkertaista, ironista ja kriittistä”.

Toisaalta tässä esitetyn historianfilosofian ohjelman voi tulkita realistisesti ottamalla Deleuzen ja Guattarin matematiikkaan ja luonnontieteeseen pohjaavan *ontologian* tieteellisesti, niin kuin DeLanda tekee. Tulkinnan mukaan Deleuzen ja Guattarin antavat uuden järjestyksen havaitisijasta riippumattomilla todellisuuden prosesseille, joita fysiikka, kaaosteoria, systeemiteoria, biologia ja muut luonnontieteet tutkivat. Lähestymistapa ei tietenkään rajoitu luonnontieteisiin.⁵

Ensimmäinen tulkinta on spekulatiivista filosofiaa, toinen kytkeytyy analyttiseen tieteenfilosofiaan. Mitä linjaa haluaakaan kulkea, tässä esitettyyn historianfilosofiaan kytkeytyvää tieteellistä lähdeaineistoa ja filosofista käsitteistöä on niin runsaasti, että työn jatkaminen vaikuttaa mahdolliselta. Pohjatyötä on tehty yhtäällä Deleuzen ja Guattarin tutkimuksessa, toisaalla historiantutkimuksessa, luonnontieteissä ja tieteenfilosofiassa. Tarvittaisiin joku vetämään johtopäätökset ja kirjoittamaan konkreettinen ja systemaattinen selvitys asiasta. Deleuzen ja Guattarin käsitteille täytyisi antaa vielä enemmän lihaa luiden ympärille ja ne pitäisi sijoittaa konkreettisiin historiallisiin olosuhteisiin. Ehkä jonkun pitäisikin yrittää tehdä hegelit (tai kojèvet) ja kirjoittaa auki ”deterritorialisaation historiallinen fenomenologia”, joka Deleuzen ja Guattarin avulla yhdistäisi big historyn laajuuden DeLandan teosten filosofiseen ja tieteelliseen tarkkuuteen. Sellainen työ epäilemättä konkretisoisi tässä esitetyn luonnoksen.

---

⁵ Deleuze ja Guattaria ei tietenkään voi kääntää tieteen kielelle tekemättä väkivaltaa heidän *filosofiselle* ajattelulleen. Toisaalta eikö filosofian tieteellinen masinointi ole aina valikoivaa soveltamista? Deleuze ja Guattari muistuttavat ei-tieteellisyydestään toistuvasti, kuten *Mille plateaux*'n johdannossa: ”Emme koskaan nimitä käsitteitä tieteellisiksi. Emme tiedä sen enempää tieteestä kuin ideologiastakaan: tunnemme vain sommitelmia.” (Deleuze & Guattari 2004, 25.) He myös varoittavat käyttämästä teoksensa käsitteitä ”kosmisen evolutionismin” hyväksi (mts. 55).

Oma tutkimusongelmansa olisi selvittää filosofisen deterritorialisaation dynamiikan yhteyttä hegeliläiseen dialektiikkaan ja näiden molempien suhdetta synnyinaikansa tieteisiin.

Lähteet

Buchanan, Ian (2008): *Deleuze and Guattari's Anti-Oedipus*. Cornwall: Continuum.

Böhm, Steffen & Fernández, Carlos (2006): "‘Velkom tu Hell’: Moskovan prekariaatti." Kääntänyt Eetu Viren. Verkkolehti Megafoni 21.3.2006, <http://megafoni.kulma.net/index.php?art=328> (katsottu 21.3.2009).

Christian, David (1991): "The Case for 'Big History'". *Journal of World History*, Vol. 2, No. 2, Fall 1991.

Christian, David (2005): *Maps of Time. An Introduction to Big History*. Berkeley/Los Angeles: California UP.

DeLanda, Manuel (2000): *A Thousand Years of Nonlinear History*. New York: Swerve.

DeLanda, Manuel (2005): *Intensive Science and Virtual Philosophy*. Norfolk: Continuum.

Deleuze, Gilles (2005): *Haastatteluja*. Suom. Anna Helle & al. Helsinki: Tutkijaliitto.

Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (2004): *A Thousand Plateaus*. Trans. Brian Massumi. London/New York: Continuum. Alkuteos *Mille plateaux* ilmestyi 1980.

Deleuze, Gilles & Guattari, Félix (2007): *Anti-Oidipus*. Suom. Tapani Kilpeläinen. Helsinki: Tutkijaliitto. Alkuteos *l'Anti-Oedipe* ilmestyi 1972.

Hegel, G. W. F (2004): *The Philosophy of History*. Trans. J. Sibree. Mineola: Dover Publications.

Korkman, Petter (1998): "Prologi: filosofia ja filosofian historia." Teoksessa Korkman, Petter & Yrjönsuuri, Mikko (toim., 1998): *Filosofian historian kehityslinjoja*. Tampere: Gaudeamus.

Lappalainen, Pertti (2002): *Poliittisen tyylin taito*. Tampere: Vastapaino.

Relander, Jukka (2004): *Ankkalinnat ja lajien synty*. Helsinki: Teos.